

Pregó de la Festa Major de les Borges del Camp
5 de setembre de 2010
Salvador Palomar Abadia

En primer lloc, em cal agrair, al Senyor Alcalde, a l'Ajuntament i a tot el poble de les Borges del Camp, l'honor que representa per a mi la sol·licitud que se m'ha adreçat de fer-vos el pregó de la Festa Major d'enguany.

Un pregó de festa és, per definició, una crida i una evocació d'alguns aspectes de la celebració. No he nascut a les Borges, però n'he vistes moltes, de festes majors. Voldria, ara, just en començar, recordar una imatge, la de com una serp de foc que, venint de l'ermita de la Riera, s'apropava al poble i que, de petit, contemplava des de la finestra del darrere d'una casa que dóna a la riera. Hi anava amb la família. O la por i la fascinació que em produïen les espurnes i el petar de les carretilles a l'arribada dels diables al poble, mig amagat, encara de la mà dels meus pares. I les meves primeres escapades a rebre'ls a la riera. En el transcurs de moltes conferències arreu del país –també aquí a les Borges– he explicat, més d'una vegada, que l'interès pel que sens dubte ha estat el meu tema preferent com a investigador de la cultura popular catalana –els diables festius i el foc– neix d'aquestes imatges d'infantesa, d'aquesta vivència del 7 de setembre.

Podria, encara, evocar altres moments i altres records de la festa o dels estius passats de nen al poble, de jugar amb canyes i pelar-me els genolls –n'era especialista– baixant pel caminal del costat de casa. També em cal agrair als tiets, el Salvador i la Lolita, el fet que tinguessin una edició del *Costumari Català* de Joan Amades a casa, que vaig devorar en la que fou probablement la meva primera recerca bibliogràfica sobre cultura popular. Així com al Ferran i a la Mari el fet d'haver-me vinculat, ja de jove, amb el poble, en activitats culturals i d'esplai.

Crec que avui, però, toca parlar de la festa i del Ball de Diables com a patrimoni. Perquè enguany, en el marc de la catalogació del patrimoni festiu de Catalunya, el Consell de Cultura Popular i Tradicional de la Generalitat de Catalunya ha proposat la declaració de la Festa Major de les Borges del Camp com a Festa Tradicional d'Interès Nacional i del Ball de Diables borgenc com a Element Patrimonial d'Interès Nacional, destacant-ne la conservació d'una tronada, el trasllat de la imatge de la Mare de Déu de la Riera des de l'ermita i l'Arribada a la població, i, especialment, pel que fa al Ball de Diables, la seva representativitat en el model històric d'aquesta manifestació festiva, de participació individual i sense parlaments, pròpia del Baix Camp i del Priorat. En síntesi, el reconeixement del valor patrimonial de la festa i dels seus components tradicionals més significatius.

El patrimoni és un llegat que ens arriba del passat i que conservem i fem servir en el present. Hi ha un patrimoni material. Quan contemplem un edifici monumental, podem valorar la seva bellesa estètica o la seva funció històrica, sigui una església, una ermita, un molí o una torre de guaita. Podem admirar el treball artístic d'un retaule o d'una imatge religiosa, o copsar el valor simbòlic que aquesta té en les creences d'una població. Podem observar eines i objectes emprats antigament que ens permeten conèixer les formes de vida del passat, des de les tècniques de treball artesà a la cuina o la forma de transportar l'aigua o conservar els aliments. La feina de l'Antoni, cal dir-ho, ha estat important quant a la recuperació d'aquest patrimoni a les Borges.

Existeix també un patrimoni cultural immaterial que, segons defineix una convenció europea, s'entén com el conjunt d'usos, representacions, expressions, coneixements i

tècniques que acompanyen els objectes i els espais culturals de les persones i les comunitats. Un patrimoni que pot ser conegut, observat o viscut, que es transmet de generació en generació, recreat constantment per les comunitats o grups, en funció del seu entorn o de les circumstàncies històriques. Així, no hi ha cap mena de dubte que la festa, com a expressió col·lectiva, s'ha d'incloure plenament dins el concepte de patrimoni cultural immaterial.

Cal preguntar-nos, doncs, quin és el valor patrimonial de la Festa Major de les Borges. Es tracta, efectivament, d'un llegat que ens arriba del passat. Ferran Jové, en un altre pregó, fa vint anys, parlava dels orígens de la celebració, de com la vila antigament celebrava la festa el 15 d'agost i anava a l'ermita cada 8 de setembre, de com la devoció a la Mare de Déu sota l'advocació de la Riera agafa força i de com, en data encara poc determinada, s'inicia al segle XIX el costum d'anar a cercar la imatge a la seva ermita per portar-la a la parròquia. Desconeixem, per tant, des de quin moment els diables són presents a la festa major. Potser algun dia els trobarem documentats a la primera meitat del segle XIX i no ens haurà de semblar estrany, però, ara per ara, començaré pel 1876.

El 1876 s'acabà una guerra civil que afectà molt directament aquests termes, amb escamots carlins movent-se pel territori, ocupant masos, enfrontant-se a les forces liberals de Reus. El març de 1876, amb la notícia del final del conflicte, se celebren festes en moltes poblacions, també a les Borges, tot i que no sabem en què van consistir. El 5 d'abril llegim al *Diario de Tarragona*: «La ermita de la Virgen de la Riera, situada cerca de las Borjas, que durante la última guerra civil ha estado tapiada, debe abrirse hoy con el ceremonial de costumbre»; i ja al damunt de la festa major, el 7 de setembre, llegim al *Diario de Reus*:

«Hoy, vigilia de la fiesta, al anochecer será trasladada en procesión desde su ermita a la iglesia del pueblo, la Virgen que allí se venera con el nombre de Virgen de la Riera. Se dispararán varias salvas de morteretes; celebrándose las funciones religiosas con la mayor lucidez [...]. No faltará el tradicional *ball de cocas* en la plaza [...].»

Pocs dies abans, el 24 d'agost, el corresponsal del diari tarragoní *La Opinión* escrivia un article queixant-se del mal estat de la carretera cap a Reus i explicant la festa que es preparava:

«Se tiene proyectado que, además de las funciones religiosas, se celebren bailes y regocijos públicos, y entre estos habrá fuegos artificiales, salvas de morteretes, *balls de diables* y *bastonets* y el tradicional *ball de cocas*, amenizando los mismos una música [...]. Se cree que la afluencia de forasteros será mucha [...].»

Aquella fou una festa major sonada, amb molts forasters, tronades, grallers, bandes de música, ball de coques a la plaça, i diables. Ho recull la premsa que després comenta:

«Hoy ya la población aparece en su estado normal y no pocos vecinos recuperan los dos días festivos dedicándose con ahínco en la recolección de la avellana que este año será muy limitada si bien que su calidad generalmente será buena.»

Fa, doncs, més de 130 anys que trobem documentats els components que avui considerem patrimoni: la professó del trasllat de la imatge de la marededéu, amb l'arribada, les tronades i el Ball de Diables. A partir d'aquest moment, les referències a la festa sovintegen –1877, tronades; 1878, pregàries amb trasllat de la imatge; 1880,

diablers... Algunes han estat força divulgades i ara no em pertoca d'enumerar-les, perquè m'allargaria massa.

Només vull recordar que, el 1885, una epidèmia de còlera afectà els nostres pobles. Moltes festes majors, o no es feren o se celebraren un cop ha passat el perill: a les Borges, del 23 al 25 d'octubre. Aquestes són unes festes que tenim molt ben documentades a la premsa reusenca o barcelonina –*La Vanguardia*– i de la qual es publica el programa, que us resumeixo: el primer dia, anunci de la festa amb tronada, castells amb els Xiquets de Valls i anada a completes del consistori, acompanyat dels castellers i del Ball de Diablers, «disparando las tradicionales carretillas». La segona jornada, tronada a punta de dia, matinades dels grallers, castells, solemne professó a la tarda, castell de focs i, per acabar, «los diablos harán diabluras disparando miles de carretillas». Sembla que el costum de les tronades, com a anunci de festa, i la sortida del Ball de Diablers estava prou arrelat. L'últim dia, nova tronada, cós d'homes al migdia i retorn de la imatge a l'ermita, a la tarda. I acabo amb la preciosa descripció del diari reusenc *Lo Somatent*, del 13 de setembre de 1899:

«Al vespre [del dia 7 de setembre] al poétich y religiós só de las campanas que feya concert ab lo tró de las carretillas y las notas de la banda, s'anà ab devota professó a cercar la Mare de Déu de la Riera a l'ermita del mateix nom produhint un efecte fantástic y al ensemps encisador lo veure vindre de nit desde'l peu de la colina aquell corteig que ab tant d'entusiasme portava la Verge a la església.»

Diu la veu popular que durant el segle xx, el Ball de Diablers va sortir cada any, salvant circumstàncies excepcionals. Probablement fos així. En temps de la República, amb el debat sobre el canvi de dates de la festa i el fet que algun any no hi hagi professó, i –evidentment– durant la Guerra Civil, es va produir –hi ha qui diu que no– alguna interrupció. Però això no treu mèrit en absolut a la continuïtat d'un model festiu més que centenari, amb la tronada, el trasllat de la imatge, l'arribada i el Ball de Diablers com a referents principals, sense oblidar altres elements no menys tradicionals, com la *Salve* del mestre Sancho Marraco.

El programa de la festa de 1935 esmenta, per al dia 7:

«A las doce: Repique general de campanas y salva de morteretes. A las nueve de la noche se trasladará, con solemne procesión, desde la ermita a la parroquia, la santa Imagen de la Virgen de la Riera, con asistencia de las autoridades, clerecía, baile de diablos y comparsa. En la entrada de la villa se cantará una Salve del maestro Sancho Marraco por la capilla de la parroquia. En la plaza de la Iglesia se disparará un magnífico castillo de fuegos artificiales y seguidamente solemnes Completes a la parroquia.»

I una anècdota. A finals de juliol de 1935, en una reunió entre l'Ajuntament i les forces vives del poble, s'havia acordat, finalment, el canvi de la data del 8 de setembre «por el motivo que en esta fecha nos encontramos de lleno en la recolección de las avellanas». L'acord, per unanimitat, fou passar-la al 24 d'agost, Sant Bartomeu, «a partir del año 1936 y con la seguridad que merecerá la aprobación unánime de los vecinos». Però l'agost de 1936 no era moment de festa.

Acabada la guerra, el 6 de setembre de 1939 el *Diario de Tarragona (Español)* anuncia «en lo referente a fiestas populares, engalanamiento de calles y fachadas de la población, típico baile "de Diablos", fuegos artificiales, grandes conciertos y bailes [...]». Per altra

banda, la segona meitat del segle XX és prou present encara a la memòria de tots vosaltres, i potser no cal que ens hi entremquem...

Llegat del passat, per tant, vigent i actual, amb un component de singularitat i representativitat dins del panorama festiu català. A Catalunya es conserven ben poques tronades a l'antiga, amb rec de pólvora que encén els trons: les Borges, Riudecols, Manresa, Solsona, Reus –l'única que conserva els mascles o morters metàl·lics– i, recuperades o recreades, les de l'Aleixar o Falset. La tronada de les Borges –avui, a càrrec de professionals, però durant molts anys conservada per la voluntat popular i preparada artesanalment– és una altra petita joia d'aquest patrimoni cultural que ens mostra una forma secular d'anunciar la festa. I el fet de ser encesa per les persones més grans de la població li atorga, encara, un valor simbòlic de reconeixement personal.

Quant als diables, a Catalunya hi ha diverses manifestacions populars vinculades a la seva figura, a la lluita entre el bé i el mal, però també al diable que obre pas a la festa, que crea l'espai o que fa burla de les persones i esdeveniments recents. Entre aquestes manifestacions festives reconegudes com a patrimonials –és a dir, la màxima categoria– hauríem d'esmentar el salts de Maces o els Plens de la Patum de Berga, el Ball de Diables de l'Arboç i, ara, el Ball de Diables de les Borges del Camp. El ball arbocenc és representatiu d'un model de ball amb parlaments, amb personatges definits, amb els vestits decorats amb pintures, amb una representació teatral de carrer –el ball parlat, que ells anomenen acte sacramental– que figura l'enfrontament entre els diables, encapçalats per Llucifer i la Diablessa, contra sant Miquel i els àngels. D'uns diables que fan versots satírics, encapçalen seguicis i acabem amb la Carretillada, representació espectacular de l'infern, cada quart diumenge d'agost.

La sortida del 7 de setembre del Ball de Diables de les Borges és l'única sortida de participació individual, en què cada diable es porta en un sarró o civader –i es paga– les seves pròpies carretilles, amb vestits amb motius decoratius fets de roba cosida sobre la base, que s'ha conservat amb continuïtat centenària. Una manifestació festiva de participació individual, sense parlaments, per tant, i sense acompanyament de tabals, en què es disparen milers de carretilles. Un ball que acompanya el trasllat de la imatge per cedir-li, finalment, el pas en arribar a l'església. Lluita simbòlica, també, entre el bé i el mal. Reus va revitalitzar aquest model de sortida oberta, que només havia conservat en les grans solemnitats de Misericòrdia, fa 30 anys. Falset conservà tres diables a l'Encamisada, per Sant Antoni. I els balls de diables d'altres poblacions del Baix Camp i del Priorat mantenen, més o menys, trets de la indumentària o d'aquesta forma d'evolució.

A les Borges, però, convé remarcar a més la importància de la indumentària dels diables. Els vestits, que fa anys s'anaven a llogar a Reus –tot i que també, des de fa molts anys, hi havia persones que en tenien–, avui són, en bona part, de propietat individual, amb excel·lents treballs artesans i una bona diversitat de motius decoratius. Mostrant fotografies del vestits de les Borges he escoltat comentaris, entre l'admiració i la sorpresa: «Com es poden fer vestits així, només perquè es cremin?» Aquest és potser el component més material d'un patrimoni festiu immaterial, i no em puc estar de fer una crida a la seva preservació i millora.

Perquè aquests vestits no són només unes robes protectores contra les espurnes, i fer de diable, o sortir a esperar-los –o seguir-los al darrere, formant part de la professó, segons les creences de cada persona–, aplegar-se a l'Arribada i escoltar el cant de la *Salve*, seguir la comitiva, veure el castell de focs i albirar, amb precaució, el final al replà de

l'església, és formar part d'un ritual col·lectiu que identifica borgencs i borgenques amb la vila, que motiva el retorn dels que un dia van marxar o que ens hi apropem els que en som descendents. Ritual de festa que identifica aquells que formen part de les Borges com a comunitat humana i que mostra les Borges als forasters, a la comarca, al país. El reconeixement d'aquest valor simbòlic de l'Arribada i del Ball de Diables ha de suposar el refermament de la voluntat de preservar-lo, malgrat els problemes que planteja la normativa legal sorgida de directives elaborades des del desconeixement i la llunyania i interpretades per un govern de l'Estat més interessat a controlar i retallar competències a la Generalitat, que a entendre quina és la nostra manera tradicional de fer festa i d'emprar la pirotècnia. No cal dir que ens en sortirem i que ha restat ben explicitat que aquesta forma de fer el ball de diables, de cada 7 de setembre a les Borges, és un dels monuments d'aquest patrimoni festiu immaterial.

Ja sé que la Festa Major són més actes –balls, oficis religiosos, concerts, sardanes, teatre, espectacles infantils o tradicionals partits de futbol entre casats i solters (també casades i solteres)...– i que m'he centrat en parlar d'aquesta part més tradicional de la festa que ha estat considerada d'interès nacional. Perquè potser em corresponia per la meva activitat, com a especialista, i perquè ja que m'heu fet l'honor de convidar-me a parlar avui, aquí, era una manera de retornar al poble, amb agraïment, el fet d'haver estat el bressol del meu interès per la cultura popular, la festa i els diables.

Moltes gràcies.